

MATERIAŁY

Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej
1986 z. 21
PL ISSN 0551-3790

KRYSTYNA NIZIO

POLSKA

W OBSZERNYCH WIADOMOŚCIACH SWOICH SKRÓCONA... — RĘKOPISY DZIEŁA JÓZEFA ANDRZEJA ZAŁUSKIEGO

Niecodzienne losy wielu zabytków naszego piśmiennictwa były również udziałem jednego z rękopiśmiennych dzieł Józefa Andrzeja Załuskiego *Cała Polska za złoty*, to jest opisanie Polski trojakiem z historii duchownej, z historii cywilnej, z historii litteralnej wierszykami technicznymi dla lepszej pamięci wyrażone. Przez Józefa Załuskiego biskupa kijowskiego w areszcie smoleńskim r. MDCCLXVIII¹. Tak brzmiał pierwotny tytuł utworu, który po uzupełnieniach, pod innym tytułem, powszechnie znany i często kopiowany, przysporzył wielu kłopotów bibliografom i badaczom. Narosłych wokół niego nieporozumień nie rozstrzygnęła ani bibliografia K. Estreichera², ani bibliografia *Nowego Korbuta*³, wiele wyjaśniły natomiast artykuły Kazimierza Bartoszewicza i Ireny Treichel⁴, chociaż wszystkich zagadek do końca nie rozwikłały.

Cała Polska za złoty... powstała na wygnaniu w Smoleńsku i Kałudze między rokiem 1768 a 1772. Zachowany w Bibliotece Narodowej autograf jest zaledwie szkicem, schematem, w którym autor zaznaczył ogólnie temat, tytuły rozdziałów, ewentualnie plan rozdziału, pozostawiając wiele czystych kart do wypełnienia treścią. Brak tam jeszcze wyraźnego podziału na części, uporządkowania kolejności rozdziałów.

Po powrocie do kraju Załuski przeredagował i uzupełnił rękopis w latach 1772-1774, który mocą testamentu autora do druku przygotował Józef Epifani Minasowicz pod nowym tytułem: *Polska w obszernych*

¹ Tytuł według egzemplarza Biblioteki Narodowej sygn. 3209 Mf 174.

² K. i S. Estreicherowie: *Bibliografia polska*. T. 34. Z. Załuski, Kraków 1951 s. 227-228.

³ *Nowy Korbut*. T. 6. Cz. 1. Warszawa 1970 s. 516-517.

⁴ K. Bartoszewicz: *Józef Andrzej Załuski i jego niewydane dzieło*. [W:] *Szkiecy i portrety literackie*. T. 1. Kraków 1930 s. 182-218; I. Treichel: *Z dziejów jednego rękopisu*. „Przegląd Biblioteczny” R. 21: 1953 Z. 3 s. 259-264. Oczywiście opieram się na wszystkich słusznych ustaleniach tych autorów i z konieczności je powtarzam.

wiadomościach swoich skrócona z podziałem na III części, z których I. Opisanie Polski topograficzne i cywilne. II. Historią polską literacką. III. Historią polską duchowną w sobie zawiera. Rzecz cała przez JW. śp. J. X. Józefa Andrzeja Załuskiego Biskupa kijowskiego i czerniechowskiego, opata wąchockiego w Polsce, fontaneckiego w Burgundii, willaryjskiego w Lotaryngii, Kawalera Orderu Orła Białego, Tronu Papieskiego Asystenta, częścią w Smoleńsku, częścią w Kałudze zebrana i wierszami technicznymi dla lepszego pojęcia ułożona R.P. 1768 [...]. Z woli zaś jego ostatniej przez Józefa Epifaniego Minasowicza kanonika katedralnego kijowskiego pasterskiego testamentu naznaczonego egzekutora przejrzana, poprawiona, w niektórych miejscach dopełniona i drukiem na widok publiczny podana. Opis posthumum. W Warszawie 1774⁵.

Drukarnia pijarów otrzymała egzemplarz wydawniczy, ale do wydania nie doszło.

W roku śmierci Załuskiego (1774) istniały więc trzy redakcje tego dzieła: szkic powstały na wygnaniu, wersja uzupełniona i poprawiona przez autora po powrocie do kraju (1772-1774) i redakcja Minasowicza. Dwie pierwsze w 1795 r. podzieliły losy Biblioteki Załuskich i na długie lata opuściły Polskę. Redakcja Minasowicza, wydawnicza, podobno pozostała w kraju⁶. Dopiero w 1832 r. Józef Muczkowski opublikował jej część drugą⁷, a obszerne fragmenty części trzeciej zamieścił w „Pamiętce Katolickiej” w 1856 r. Leon Rogalski⁸. Fototypia edycji Muczkow-

⁵ Tytuł według egzemplarza Biblioteki Narodowej nr akc. 5317. Zaznajomienie się z pełnym brzmieniem tytułu, jak i niżej podanymi uwagami ze wstępu J. E. Minasowicza, jest konieczne dla zrozumienia dalszego toku rozumowania.

⁶ Za egzemplarz przygotowany do wydania przez Minasowicza uchodził egzemplarz Biblioteki Narodowej nr akc. 5317. „Rękopis tego opracowania przeszedł w posiadanie T. Czackiego, obecnie w zbiorach BN nr akc. 5317”. Cytat z: *Biblioteka Narodowa. Katalog rękopisów. Seria II T. 2. Rękopisy z Biblioteki Załuskich i innych zbiorów polskich zwrócone z Leningradu w latach 1923-1932*. Opracowali B. Kupść, K. Muszyńska. Warszawa 1980 s. 278. W toku dalszych rozważań możliwość tę wykluczamy.

⁷ Józefa Jędrzeja Załuskiego Biskupa Kijowskiego i Czerniechowskiego, *Biblioteka historyków, prawników, polityków i innych autorów polskich lub o Polsce piszących z przypisami Józefa Epifaniego Minasowicza Kanonika Kijowskiego. Nowymi przypisami pomnożył i wydał Józef Muczkowski*. W Krakowie 1832.

Tytuł według egzemplarza Biblioteki Kórnickiej sygn. 23494.

Rękopis J. Muczkowski podobno otrzymał od Mateusza Kozłowskiego (1764-1834), który w młodości towarzyszył T. Czackiemu w jego wyprawach bibliofilskich. Zob. wstęp wydawcy J. Muczkowskiego. Tu także informacja, że rękopis przygotowany do druku przez J. E. Minasowicza pozostał w rękach T. Czackiego.

⁸ „Pamiętka Katolicka czyli zbiór pism, zdań religijnych przykładem wspartych [...]”. Warszawa 1856. Główny redaktor Leon Rogalski.

L. Rogalski zamieścił około 1500 wersów, co stanowi blisko jedną czwartą trzeciej części, a blisko połowę zawartego w niej tekstu pisanego białym wierszem. Poza tym drobne fragmenty (nie tylko trzeciej części) można znaleźć w: Barto-

skiego ukazała się w 1979 r., po — prawie — 150. latach. Na tym wyczerpuje się historia druku tego utworu. Znacznie ciekawsze, ale trudne do rozwikłania są zagadki związane z kopiami rękopiśmiennymi.

Punktem wyjścia niniejszych rozważań było opracowywanie katalogowe rękopisu BK 523 *Polska w obszernych wiadomościach swoich skrócona*... Szukanie odpowiedzi na pierwsze, nasuwające się przy tym, pytanie: dlaczego treść rękopisu nie odpowiada wyszczególnieniu zawartemu we wstępie, wymagało zbadania wszystkich dostępnych dziś w Polsce egzemplarzy tego dzieła Żałuskiego i jedyne go egzemplarza jego prototypu *Cała Polska za złoty*... Wynikłe z tego ustalenia mają charakter wyłącznie szeregujący, porządkujący, ale wydają się ważne dla przyszłych edytorów tekstów Żałuskiego i godne zakomunikowania. Omawiany utwór Żałuskiego i w dwa wieki po jego napisaniu wart jest pełnego, krytycznego wydania⁹, a niniejszy artykuł ma tę pracę ułatwić.

„[...] układ właściwy dzieła uczonego autora jak najzupełniej zachowując” [podkr. KN] — pisze J. E. Minasowicz we wstępie — „który je na trzy części rozłożywszy, każdą z tych części na osobne rozdziały czyli artykuły podzielił. Część I. rozdwojona [podkr. KN] zawiera w sobie *Opisanie Polski topograficzne i Historię cywilną*, mieszcząc w swym podziale rozdziałów ogółem 40, kończy ją rejestr abecadłowy miast i miejsc znaczniejszych Królestwa, w których być kiedy zdarzyło się Autorowi.

Część II. zamyka w sobie *Historię polską literacką w VII Rejestrach autorów na klasy swoje podzielonych zawartą*, z przydatkiem projektu JW^o Autora do rozdawania rocznego premiów trojakich w Bibliotece publicznej.

Część III. *Historię polską kościelną duchowną* obejmująca, podobnie jak pierwsza rozdwojona, w jednym ze swoich podziałów artykułów XVII

szewicz: *Józef Andrzej Żałuski i jego niewydane dzieło*...; —: *Morderstwo rytualne w Polsce do połowy XVIII w.*, Warszawa 1914; J. Lelewel: *Bibliograficznych ksiąg dwoje*. T. 2. Wilno 1823.

⁹ *Bibliotekę*... przyjęto z ogromnym uznaniem, a ci, co znali całość dzieła w rękopisie (należał do nich i Lelewel) wciąż dopominali się o jego wydanie. „Ze wszystkich dzieł Żałuskiego — pisał jeszcze w r. 1868 Julian Bartoszewicz — to najcenniejsze, bo odkrywa niezmiernie bogactwo literatury polskiej. Nieoceniona szkoda, że nie mamy tego dzieła wydanego w całości. [...] Takich ‘upominań’ się można przytoczyć na dziesiątki — były jednak bezskuteczne. Dzieło do tej chwili pozostało rękopismem, o którego kopie postarały się biblioteki publiczne i prywatne”. Bartoszewicz: *Józef Andrzej Żałuski i jego niewydane dzieło*... s. 206.

Także w nowszych artykułach podnosi się postulat wydania krytycznego spuścizny rękopiśmiennej J. A. Żałuskiego. Zob. H. Juszcakowa: *Z badań nad Żałuscianami w Bibliotece Uniwersytetu Warszawskiego*. [W:] *Z badań nad polskimi księgozbiórami historycznymi*. Z. 2. Praca zbiorowa. Warszawa 1976 s. 35. Uniwersytet Warszawski. Instytut Bibliekoznawstwa i Informacji Naukowej.

na mniejsze części podzielonych, a w drugim VIII takichże zawiera. Rzecz cała wierszami nierytmowymi przezeń wykończona”¹⁰.

Na podstawie dzisiejszego zasobu bibliotek polskich, opisów bibliograficznych i informacji różnych użytkowników dzieła Załuskiego w XIX i XX w. powstał niżej podany rejestr kopii *Polski w obszernych wiadomościach*... Rozpada się on na cztery grupy, z nich dwie pierwsze — odpisy części pierwszej i trzeciej, odpisy części drugiej — mają podstawowe znaczenie.

Kopie rękopiśmienne części pierwszej i trzeciej noszą tytuł przytoczony wyżej, a przysługujący całemu dziełu. Różnice w notowaniu tytułu na poszczególnych kopiach są drobne i mało istotne. Warto zaznaczyć jest tylko jedna: na rękopisie Biblioteki Jagiellońskiej sygn. 5655 czytamy: „częścią w Płocku, częścią w Kałudze”, na wszystkich pozostałych: „częścią w Smoleńsku, częścią w Kałudze”. K. Estreicher korzystający zapewne z rękopisu sygn. 5655 przytoczył taki zapis, za Estreicherem powtórzył *Nowy Korbuc*.

Część druga występuje pod samodzielnym tytułem podanym w całości w przypisie nr 7. W poszczególnych egzemplarzach ulega on różnym modyfikacjom.

Odpisy części pierwszej i trzeciej

1. Biblioteka Narodowa nr akc. 5317. Początek XIX w. Rękopis wymieniony w *N. Korbucie*.

2. Biblioteka Jagiellońska sygn. 210 III. XIX w.

3. Biblioteka Jagiellońska sygn. 5655. Ze spuścizny po Żegocie Paulim¹¹. XIX w.

Układ, tytuły rozdziałów i podrozdziałów zgodne z sygn. 210 III.

Wymieniony u K. Estreichera i w *N. Korbucie*.

4. Biblioteka Jagiellońska przyb. 170/51. Z Biblioteki Dzikowskiej, dawna sygn. P.2.N.33. XIX w. Układ jak w punkcie 2 i 3. W *N. Korbucie* wymieniony jako jeden z sygnaturą 5655.

5. Biblioteka Kórnicka sygn. 523 (Mf BK 1418). Między 1810 i 1825 r.¹²

6. Biblioteka Zakładu im. Ossolińskich sygn. 163. Ze zbiorów G. Pawlikowskiego z Medyki¹³. Rękopis z inicjatywy T. Żebrowskiego¹⁴ sporządził ks. Marcelli Kainko w Bielanach w 1841 r.

¹⁰ Cytat według egzemplarza Biblioteki Kórnickiej BK 523 k. 2v-3.

¹¹ Żegota (Ignacy) Pauli (1814-1895) historyk, etnograf, bibliotekarz. Rękopisy i mapy ze swoich zbiorów przekazał na ręce Władysława Wisłockiego dla Biblioteki Jagiellońskiej.

¹² Dokładny opis rękopisu zob. K. Nizio, opracowanie do *Katalogu literariów staropolskich Biblioteki Kórnickiej*. Maszynopis.

¹³ Gwalbert Józef Pawlikowski (1793-1852) kolekcjoner, pisarz, założyciel biblioteki i zbiorów geograficznych w Medyce koło Przemyśla.

¹⁴ Teofil Żebrowski (1800-1887) matematyk, tłumacz, bibliograf; cały swój księgozbiór sprzedał w 1872 r. Janowi Działyńskiemu do Kórniku.

Rękopis wymieniony u K. Estreichera i w N. Korbucie.

7. [Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego].

Kopia, z której korzystał Kazimierz Bartoszewicz. Zniszczona w czasie II wojny światowej. Powstała około 1822 r., a przed 1831 r., własność Jana Chyliczkowskiego¹⁵.

8. [Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego].

Rękopis wspomniany przez K. Bartoszewicza, zniszczony w czasie II wojny światowej.

9. [Odpis sporządzony przez Cypriana Walewskiego¹⁶, własność Wł. Miłkowskiego w Krakowie]. Kopia egzemplarza Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego, wymienionego w punkcie 7.

Odpisy części drugiej

1. Biblioteka im. Czartoryskich sygn. 4000 (MF 24 637).

Józefa Andrzeja Załuskiego Referendarza koronnego, Biskupa kijowskiego i czerniechowskiego Historia literatury polskiej, a w szczególności wydziałów historycznego, prawniczego i politycznego wierszem nierymowanym napisana, a przez kanonika Józefa E. Minasowicza przypiskami pomnożona. W Warszawie 1810 z dodatkiem Regestru imion porządkiem abecadła ułożonego.

Rękopis wymieniony u K. Estreichera.

¹⁵ Bartoszewicz: *Józef Jędrzej Załuski i jego niewydane dzieło...* przypis na stronie 206: „Sam znam cztery takie kopie. Jedna jest własnością biblioteki Jagiellońskiej, dwie znajdują się w bibliotece Uniwersytetu Warszawskiego, czwartą sporządził dla siebie znany bibliofil Cyprian Walewski (własność Wł. Miłkowskiego w Krakowie). Kopia Walewskiego jest odpisem ze świetnego egzemplarza biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego, z którego tu korzystam. Właścicielem tego, prześlicznie pod względem kaligraficznym przepisanego egzemplarza, był Jan Chyliczkowski, który przed rokiem 1831 złożył go w bibliotece Królewskiego Uniwersytetu Warszawskiego w zamian za rzadką i cenną *Postyllę* Reja. Egzemplarz ten ukończono przepisywać 15. Aug. 1822”.

Cyprian Walewski (1820-1873) ziemianin, zbieracz książek, bibliograf, bibliofil, 158 rękopisów oddał do Biblioteki AU w Krakowie. Zob. *Słownik pracowników książki polskiej*. Warszawa 1972 s. 935-936.

Jan Chyliczkowski (zm. 1856) referendarz stanu, członek i dyrektor Kancelarii Króla Polskiego, właściciel biblioteki, bibliograf, znawca starych druków. Posiadał księgozbiór, który powstał z rozproszonych zasobów biblioteki J. A. i A. S. Załuskich i obejmował ponad 4000 woluminów samych dzieł polskich. Korzystał z nich m.in. J. Lelewel. Chyliczkowski miał kontakty z T. Działyńskim. Proponował sprzedaż swoich książek m.in. Cesarskiej Bibliotece Publicznej w Petersburgu i Bibliotece Czartoryskich w Puławach. W latach 1822-1823 Biblioteka Uniwersytetu w Warszawie uzyskała od niego wiele dzieł. Zob. *Słownik pracowników książki polskiej...* s. 127-128.

¹⁶ Cyprian Walewski zob. przypis 15.

2. Biblioteka im. Czartoryskich sygn. 1861 (Mf 16668).

Tytuł jak sygn. 4000. W *Warszawie 1811 ...* Kopię sporządził Józef Dzierzkowski¹⁷. Z Biblioteki Puławskiej XX. Czartoryskich. „Ex libris” Stanisław C. O. Zamoyski¹⁸.

Rękopis wymieniony u K. Estreichera i w *N. Korbucie*.

Prawie identyczny z rękopisem sygn. 4000.

3. Biblioteka Kórnicka sygn. 1068 (Mf BK 2119).

Biblioteka historyków, polityków i prawników polskich przez Załuskiego. Prawdopodobnie między 1820 a 1832 r. (na podstawie odczytania filigranów). Egzemplarz w 1846 r. kupiony od Michała Wiszniewskiego. Bliski rękopisowi Biblioteki im. Ossolińskich sygn. 600 I¹⁹.

4. Biblioteka Zakładu im. Ossolińskich sygn. 600 I (Mf 8468).

Tytuł jak sygn. 4000 Biblioteki im. Czartoryskich. W *Warszawie 1810 ...* Dar spadkobierców Józefa Dzierzkowskiego. Bliski egzemplarzom: Bibl. Czart. 1861, 4000. Ossol. 12642, BK 1068.

Rękopis wymieniony u K. Estreichera i w *N. Korbucie*.

5. Biblioteka im. Ossolińskich sygn. 12642 II.

Tytuł jak sygn. 4000 Bibl. Czart. W *Warszawie 1810 ...* Przepisywał Antoni Mochnacki²⁰. Oprawa: półskórek ze złoceniami. Ze zbiorów Henryka Lubomirskiego²¹. Nabyto u Teresy Dzieduszyckiej w 1954 r.

Rękopis wymieniony w *N. Korbucie*.

6. Biblioteka im. Ossolińskich sygn. 725 I.

Józefa Andrzeja Załuskiego, referendarza koronnego. Biskupa kijowskiego *Historia literatury polskiej. Wierszem białym*. Kodeks papierowy

¹⁷ Józef Dobek Dzierzkowski (1764-1838) adwokat, bibliofil, polityk galicyjski. Na rękopisie Biblioteki im. Ossolińskich sygn. 1861 dopisek jego ręką: „Rękopis ten przepisany jest w Warszawie podczas mej bytności w roku 1810 z egzemplarza, który miałem pozwolony od J. M. Pana Bentkowskiego Profesora Liceum Warszawskiego. — Drugą podobną kopię widziałem w Bibliotece Podkanclerza Chreptowicza — oryginał ręką Załuskiego pisany musi znajdować się w Porycku w Bibliotece T. Czackiego. — Kopię z egzemplarza mojego przepisana dałem w lipcu 1815 r. Hrabu Antoniemu Stadnickiemu mieszkającemu w Żmigrodzie w dawnym gnieździe swoim”.

Egzemplarz z Biblioteki Chreptowicza obecnie w Bibliotece Akademii Nauk ZSRR w Kijowie, Archiwum Chreptowiczów sygn. I 5972. Zob. *N. Korbuc*, T. 6 s. 516-517.

Antoni Stadnicki ze Żmigrodu (zm. 1836) członek Towarzystwa Naukowego Uniwersytetu Jagiellońskiego, autor dzieła *Postrzeżenia nad wiekiem czternastym*. Kraków 1837.

W Porycku u T. Czackiego znajdował się raczej egzemplarz wydawniczy pisany przez Minasowicza.

¹⁸ Stanisław Zamoyski (1775-1856) ordynat, prezes senatu Królestwa Polskiego.

¹⁹ Dokładny opis rękopisu zob. Nizio, opracowanie do *Katalogu staropolskich literatów...*

²⁰ O Antonim Mochnackim nie udało się ustalić żadnych bliższych szczegółów.

²¹ Henryk Lubomirski (1777-1850) ziemianin, konserwatywny polityk, pierwszy kurator Zakładu im. Ossolińskich, założyciel Biblioteki Lubomirskich w Przeworsku.

XIX w., pisany kilkoma rękami. Utwór Załuskiego jako pierwszy w kodeksie zawierającym inne utwory.

7. Biblioteka Jagiellońska przyb. 167/51. Z Biblioteki Dzikowskiej, dawna sygn. P.2.N.29. *Józefa Andrzeja Załuskiego referendarza koronnego. Biskupa kijowskiego Historia literatury polskiej*. XIX w.

8. [Egzemplarz F. Bentkowskiego, z którego zrobił dla siebie kopię Józef Dzierzkowski około 1810 r., a więc bliski egzemplarza Bibl. Czartoryskich sygn. 1861].

9. [Egzemplarz Antoniego Stadnickiego, któremu kopię sporządził i podarował około 1815 r. Józef Dzierzkowski, a więc bliski egzemplarza Bibl. Czartoryskich sygn. 1861 i egzemplarza F. Bentkowskiego. Zob. przypis nr 17].

10. Biblioteka Akademii Nauk USSR we Lwowie sygn. 813 I. *Józefa Andrzeja Załuskiego Historia literatury polskiej wierszem napisana, a przez ks. J. Minasowicza przypisami pomnożona XVIII w.* Według: E. Rabowicz: *Polonica oświeceniowe w bibliotekach i archiwach ZSRR*, Wrocław 1960 s. 538-589 Archiwum Literackie V. Miscellanea doby Oświecenia.

Rękopis wymieniony w N. Korbucie.

Można przypuszczać, że jest to egzemplarz opisany w punkcie 8 lub 9.

11. Biblioteka Akademii Nauk USSR w Kijowie. Archiwum Chrep-towiczów sygn. 5972.

Opisanie Polski z historii literackiej. (Powtarzam za N. Korbutem). O tej kopii wspomina Józef Dzierzkowski w dopisku na rękopisie Biblioteki im. Ossolińskich sygn. 1861 (zob. przypis nr 17).

Odpis części pierwszej i fragmentu drugiej

Biblioteka Jagiellońska sygn. 5565 IV. XIX w. Na obwolucie: *Józef Andrzej Załuski, Polska w obszernych wiadomościach swoich skrócona z podziałem na trzy części*. Fragment. brak końca. Por. E. XXXIV s. 227. kart 61.

Defekt. Zaczyna się od przedmowy edytora, potem następuje część pierwsza i fragment drugiej. Tekst urywa się po wersie 174 rozdziału trzeciego tej części (rozdz. III części drugiej składa się z 230 wersów). Luźny, nieoprawny, pisany bardzo starannie, prawie kaligraficznie. Może zawierał niegdyś trzy części w jednym woluminie?

Odpis części trzeciej

Biblioteka Jagiellońska sygn. 5919. XIX w.

Rękopism X. Załuskiego Biskupa kijowskiego, który był do Russie wywieziony z Sołtykiem Biskupem krakowskim. k. 1-75. Historia polska duchowna. Z daru M. Iwanowskiego²².

²² M. Iwanowski (1799 — żył jeszcze w 1875 r.) urodzony i wychowany na Litwie. Urzędnik w służbie rządowej wg własnego określenia „pismak przy kan-

Ze skrótami i opuszczeniami, powstał raczej w drugiej połowie XIX w. i być może jest to już odpis z druku w „Pamiętce Katolickiej”.

Zebrane i wyżej przedstawione informacje o kopiach rękopiśmiennych interesującego nas dzieła J. A. Załuskiego pozwalają stwierdzić, co następuje:

1. Żaden z wymienionych egzemplarzy dzieła J. A. Załuskiego *Polska w wiadomościach swoich skrócona...* nie składa się z trzech części. Nie jest więc ani autografem całości, przerobionym i uzupełnionym przez autora, ani też autografem J. E. Minasowicza, czyli tzw. egzemplarzem wydawniczym²³.

2. Biblioteki im. Czartoryskich, Jagiellońska, Kórnicka, im. Ossolińskich posiadają kopie wszystkich trzech części, ale jedynie w dwóch woluminach, powstałych niezależnie od siebie. Można tylko podejrzewać, że egzemplarz Biblioteki Jagiellońskiej sygn. 5565 IV, urwany na III. rozdziale części drugiej, zawierał kiedyś ciąg dalszy części drugiej i część trzecią.

3. Część druga utworu bardzo wcześnie oddzielona od całości²⁴, zapewne ze względu na wartość i zawartość bibliograficzną, zaczęła żyć własnym życiem tak dalece, że, przybrawszy odrębny tytuł, usunęła w cień część pierwszą i trzecią²⁵. Wydawca części drugiej, Józef Mucz-

celaryjnym stoliku”). Mieszkał jakiś czas w Brześciu Litewskim, od 1854 r. w Wilnie. Przejawiał zainteresowania historyczne i literackie. Korespondował z J. I. Kraszewskim, w jednym z listów do niego redaguje uwagi o Litwie w związku z wydaniem 1. tomu *Historii Litwy* Kraszewskiego. Sprzedawał, ofiarowywał autorowi *Starej baśni* rękopisy, sztychy, obrazy, stare plany itp.

Informacje o M. Iwanowskim na podstawie jego listów do J. I. Kraszewskiego z lat 1849-1857, 1868-1875, Bibl. Jagiell. rkpsy sygn. 6466 IV, 6507 IV.

²³ Słuszność tego sądu potwierdziła współautorka katalogu *Rękopisy z Biblioteki Załuskich...* Muszyńska, która w czasie mojej bytności w Bibliotece Narodowej w Warszawie pomogła mi upewnić się, że rękopis tejże biblioteki nr akc. 5317 nie jest jednak autografem Minasowicza. Ze względu na brak części drugiej nie jest także egzemplarzem wydawniczym. Ponadto ustaliliśmy zgodnie, że obchodzący nas rękopis powstał raczej w początkach XIX w. J. E. Minasowicz urodził się w 1718 r., zmarł w 1796.

²⁴ Powszechnie panująca i przekazywana przez badaczy opinia głosi, że stało się to za sprawą Tadeusza Czackiego.

²⁵ Jako niezależną całość traktował *Bibliotekę historyków, prawników, polityków i innych autorów...* Bentkowski: *Historia literatury polskiej...*; Lelewel: *Bibliograficznych ksiąg dwoje...*; M. Wiszniewski: *Historia literatury polskiej*. T. 1. Kraków 1840; K. W. Wójcicki: *Historia literatury polskiej w zarysach*. T. 3. Warszawa 1846. Jedynie L. Rogalski: *Historia literatury polskiej*. T. 1. Warszawa 1871 wyraźnie stwierdza, że J. Muczkowski w 1832 r. wydał drugą część dzieła J. A. Załuskiego.

Także nowsze opracowania nie mogą wyjść z tego gąszczu nieporozumień: „Oczywiście opisane przez Janockiego rękopisy stanowiły zaledwie niewielką część bogactw bibliotecznych, sam Józef Załuski zaznaczył to, pisząc na wygnaniu swą

kowski, nawet nie wspomniał (według K. Bartoszewicza — nie wiedział) o tym, że wydawany tekst jest tylko częścią większej całości. Było to przyczyną wielkiego pomieszania informacji przekazywanych przez historyków literatury, bibliografów i bibliofilów.

4. Przeważająca liczba zachowanych egzemplarzy części drugiej została skopiowana około 1810 r. Łączy się to prawdopodobnie z próbami ujęcia dziejów naszego piśmiennictwa w formy podręczników i kompendiów bio-bibliograficznych, podejmowanymi przez ówczesnych historyków literatury²⁶.

Aż siedem ze znanych dziś jedenastu odpisów części drugiej powstało z pewnością przed wydaniem F. Bentkowskiego *Historii literatury*, Warszawa 1814, która w pewnym stopniu zaspokoiliła rodzące się naukowe i społeczne zapotrzebowanie na szeroko zakrojoną, sięgającą do czasów najdawniejszych, bibliografię i historię naszego piśmiennictwa.

5. Trudno przesądzić, kiedy nastąpiła a) zmiana tytułu dzieła, b) zmiana kolejności poszczególnych części.

S. Turowski²⁷ opisuje zapewne drugi, nieznamy nam dziś, autograf *Całej Polski za złoty* ... uzupełniony i poprawiony przez autora, gdyż na podstawie szkicu-brulionu zachowanego w Bibl. Narodowej (sygn. 3209)

Bibliotekę historyków, prawników, polityków i innych autorów polskich". I. Baranowski: *Biblioteka Załuskich w Warszawie*. Warszawa 1912 s. 58.

„Pod koniec życia pisał białym rymem historię piśmiennictwa polskiego pod tytułem *Biblioteka historyków, prawników, polityków*. Dzieło to wydane w kilkadziesiąt lat po zgonie Załuskiego, w roku 1832, stało się dla historyków literatury zbiorem ciekawych wiadomości o Bibliotece Załuskich, o jej rzadkościach bibliograficznych, o różnych przygodach autora z ludźmi i książkami.” I dalej. „Wtedy to na wygnaniu [w Kałudze — KN] wyrosła spod jego pióra wspomniana już wyżej, owa białym wierszem skomponowana historia piśmiennictwa polskiego — *Biblioteka historyków, prawników, polityków...*” P. Bańkowski: *Biblioteka publiczna Załuskich i jej twórcy*. Warszawa 1959 s. 41 i 46.

²⁶ Np. J. S. Bandtkie: *Wykład bibliografii spisany z prelekcji 1815*. Rkps Bibl. Jagiell. sygn. 3070; J. W. Bandtkie-Stężyński: *Bibliografia prawa polskiego od najdawniejszych czasów do r. 1823*. Rkps Bibl. Jagiell. sygn. 4917; Bentkowski: *Historia literatury polskiej...*; H. Juszyński: *Dykcjonarz poetów polskich*. T. 1-2. Kraków 1820; Lelewel: *Bibliograficznych ksiąg dwoje...*; w latach późniejszych np. A. B. Jocher: *Obraz bibliograficzno-historyczny literatury i nauk w Polsce* [...]. Wilno 1840.

²⁷ „Perłą działu jest *Cała Polska za złoty*, to jest encyklopedia rzeczy polskich (1768). Rzecz pisana wierszem 13-zgłoskowym, rymowanym, potem nierymowanym. Są tu opisy królów, kandydatów na tron, synodów, arcybiskupstw, opactw, prowincji, orderów, seminariów, pieniędzy, świąt, itd., itd. Trzecią częścią [podkr. KN] tego dzieła jest *Polska literacka*, to właśnie, co znane jest jako *Biblioteka historyków, prawników...* W tym autografie (Muczkowski wydanie gotował z odpisu) brak tylko ustępu o Polakach wierszopisach łacińskich i przydatków. Natomiast są tu ustępy nieznanne Muczkowskiemu”. S. Turowski: *Prace Józefa Andrzeja Załuskiego w niewoli moskiewskiej*. „Sprawozdania z czynności i posiedzeń PAU”. T. 19 nr 5: 1914 (maj).

takich porównań z wydaniem części drugiej przez J. Muczkowskiego nie można by było przeprowadzić. *Polską literacką (Biblioteka historyków...)* wymienia Turowski jako część trzecią utworu.

Ponieważ J. Minasowicz, wyliczając skrupulatnie we wstępie swoje nad rękopisem prace, nie wspomina o przeprowadzeniu takich zmian (wręcz pisze, że „układ właściwy dzieła autora najzupełniej zachował”), można prawie z pewnością twierdzić, że zmiana tytułu i układu rękopisu była jeszcze dziełem autora, albo przynajmniej została dokonana za jego zgodą²⁸.

6. W XIX w. prace J. A. Załuskiego określano jako dzieło najdawniejsze z ksiąg bibliograficznych w języku ojczystym napisanych, które zawierają więcej szczegółów, niż inne przedmiot obszerniej traktujące.

Autografy J. A. Załuskiego *Całej Polski za złoty...* (uzupełniony) i J. E. Minasowicza *Polski w obszernych wiadomościach...* zaginęły, ale nową edycję całości „najdawniejszych ksiąg bibliograficznych” można oprzeć na odpisach poszczególnych części zachowanych w naszych bibliotekach.

CONCISE INFORMATION ON VARIOUS ASPECTS OF POLAND...
— THE MANUSCRIPTS OF JÓZEF ANDRZEJ ZAŁUSKI

Summary

In the years 1768-1772 Józef Andrzej Załuski (1702-1774) who in exile in Smoleńsk and Kaługa, wrote the work entitled *All about Poland for a Pittance, that is a Three Part Description of Poland...* (the autograph is preserved in the National Library). Because of lack of data it turned out to be an outline of the intended work, which was completed and revised after the author's return to the country in the years 1772-1774. The manuscript that was prepared for press by J. E. Minasowicz had quite a different title: *Concise Information on Various Aspects of Poland Devided into Three Parts, 1. The Topographic and Social Description of Poland, 2. The Literary History of Poland, 3. The Clerical History of Poland Including...* For unknown reasons it was impossible to print the whole of the work at the time. In the year 1832 Józef Muczkowski printed part 2 under a separate title: *The Library of Historians, Lawyers, Politicians and Authors of Polish Origin as well as Authors Who Wrote about Poland...* In the year 1856 extensive fragments of part 3 were included by L. Rogalski in the publication called „The Catholic Memorial”.

Both in Polish and foreign libraries are found twenty two copies of Załuski's work *Concise Information on Various Aspects of Poland*. However, some of them are known only from descriptions, yet a thorough comparison of the existing copies as well as an analysis of facts have led to the following conclusions:

None of these copies is an autograph of J. A. Załuski nor a publication copy prepared by Minasowicz. None of them is a complete transcript of the work, either.

²⁸ Treichel w swoim artykule sugeruje, że zmiany tytułu dokonał J. E. Minasowicz.

The transcripts are divided into: parts 1 and 3 which preserve the title of the whole (9), and transcripts of part 2 which has a separate title as in the edition of J. Muczkowski (11). One of these transcripts covers part 1 and fragments of part 3, while the defective and last transcript — covers fragments of part 3 — has many significant abbreviations and omissions.

All these copies were made between the end of the 18th century and the mid 19th century.

The second part must have obtained its separate title quite early, as there are suggestions that this happened under T. Czacki's influence. The majority of copies (seven out of eleven) date back to 1810-1811. This may account for the fact that biographic and bibliographic compendia at that time needed the assistance of historical sciences.

Some libraries (Czartoryski, Ossoliński, Jagiellonian and Kórnik) possess all three parts, but in two independent volumes (part 1 with part 3, and part 2 alone).

Although Załuski's autograph and the copy Minasowicz prepared for printing were lost, the whole of the work can be assembled now by the use of thoroughly made transcripts of particular parts.

Both literary historians and bibliographers used to call this work of Załuski's the oldest bibliographic books and as such they deserve a new edition or rather an actual first edition of the whole work.

